

Напрям 7. Загальне мовознавство

Кузнецова Г.П.,

Кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор

Глухівського національного педагогічного університету ім.О.Довженка

ФОНОСЕМАНТИКА В СИСТЕМІ І СТРУКТУРІ МОВИ

Однією з основних характеристик усного мовлення чи писемного тексту є звукова організація змісту матеріалу, яка виступає текстотвірним підґрунтям будови висловлювання і створює семантичну вісь. Ця семантично-змістова вісь може бути пантопохронічно денотативною, зрозумілою, без вияву інтенсивності семантики, а може бути конотованою, з певними семантичними згущеннями й обертонами, які створюються не структурою лексичного значення слів, а «звуковою оркестровкою» – різною інтенсивністю вияву семантики самих звуків чи їх поєднань, спроможністю звуків справлятися з функцією носія смислу.

Як зазначають Я.Скрипник, Т.Смоленська, «звуки (фонемі), що пов'язують мову і мовлення та відображають, відбивають, імітують, копіюють, асоціюють, символізують, означають, тобто виконують зображувальні функції, – є об'єктом вивчення фоносемантики» [1, с.76].

Фоносемантика нині розглядається різнобічно: учення про звукозображувальність, що поєднує явища звуконаслідування (імітація природних звучань) та звукосимволізму (здатність звуків мови викликати певні звукові асоціації); учення, що досліджує симбіоз значення слова та звука; наука, що вивчає вербальні засоби впливу на свідомість людини; розділ фонетики, в якому досліджується звуки та їх семантика; мовна контамінація, згідно з якою значення є похідним від звука; явище фонетичної підсистеми мови, проміжний мовний ярус, де можливе встановлення мотиваційного зв'язку між звуком і значенням слова; здатність звука впливати на розуміння смислу слова; розділ стилістики, що досліджує особливості звукозображувального аспекту мови в текстах різних стилів і жанрів; можливості звукових знаків,

засобів, комплексів утворювати смисли, підтексти, асоціації; здатність мовного звука мати семантичне значення, яке інколи перегукується із фонетичним; вплив звуків на відчуття різних модальностей; фонетично вмотивований і закономірний взаємозв'язок між звуками слова і не звуковою ознакою лексеми; спроможність фонем формувати й розвивати конотативні відтінки в значенні денотата тощо. Означений спектр підходів до пояснення фоносемантики засвідчує багатоаспектність цього явища в мові й викликає ще більшу зацікавленість у його дослідженні.

Аналіз наукових джерел дає змогу констатувати, що фоносемантика як особливий напрям в лінгвістиці набула розвитку в 70-80-их роках ХХ ст., зокрема в працях О.Журавльова «Фонетичне значення», «Звук і смисл».

Історичне підґрунтя лінгвістичних основ фоносемантики дещо простежується в працях П.Житецького, І.Франка, І.Огієнка, М.Жовтобрюха, Ю.Шевельова, В.Німчука, І.Чепіги, Г.Півторака, Л.Гнатенко, Т.Видайчук та ін.

Сучасний характер дослідження фоносемантичних явищ знаходимо у працях Ю. Казаріна, зокрема таких три аспекти: лінгвофоносемантичний, психофоносемантичний й соціофоносемантичний.

Концепція генетичної мотивованості мовного знака А. Михальова є основою вивчення психофоносемантики.

На поняттях фоносемантичного поля ґрунтується дисертаційне дослідження М.Данилової. Провідна тема робіт Л. Прокоф'євої співвідноситься як із проблематикою мовної картини світу, так і з фоносемантикою.

У вітчизняному мовознавстві відомі лінгвісти-науковці Н.Тоцька, П.Тимошенко, В.Ващенко, В.Ковалевський, І.Чередниченко, В.Коптілов, В.Шипракевич, Л.Українець та інші зробили винятково вагомий внесок у дослідження і розробку актуальних проблем фонетичної організації поетичної мови на рівні фоностилістичних її особливостей, однак сучасна українська мовознавча наука ще й нині не має систематизованого і точно зафіксованого матеріалу, який дав би змогу спроектувати фоносемантичну концепцію української мови.

Мета і завдання публікації – з'ясувати місце фоносемантики в структурі і системі української мови з опертям на основні підходи щодо дефініціювання фоносемантики, сформованості її категоріального апарату.

Студіювання лінгвістичних праць кінця ХХ – початку ХХІ століття (Н.Болотнова, К.Братчикова, Г.Векшин, С.Воронін, В.Кушнерик, В. Левицький, С. Шляхова та ін.) свідчить, що фоносемантика почала формуватися як самостійна навчальна дисципліна та інтегральна наука, яка досліджує зв'язок між звуками та значенням. Статус її самостійності ствердив у мовознавстві думки багатьох відомих лінгвістів про те, що саме звуки є тими мовними фізичними одиницями, що становлять реальну матеріальну оболонку (за І.Білодідом), уможлиблюють існування мови, її функціонування, усвідомленне почуттєве сприймання. За В.Гумбольдтом, звуковий лад мови – це сила поштовху духовного начала; це праця духу, потяг до правильного розуміння гармонії і ритму навколишнього, гострота і тонкість слуху, тобто єднання звука і значення [2, с. 51]. За О.Потебнею, замкнута система голосних і приголосних української мови «у своїй єдності, гармонійності і законності відкривається у звукових стихіях слова, знаходить відповідні окремішності сприйняття, які характеризують людську чутливість; членороздільний звук як зовнішня форма людської думки...залежить від почуття, що хвилює душу, а представлена фізіологічна необхідність змушує душу виражати у звукові характер її внутрішніх станів» [3, с.64-106]. Отже, у звукові (фонемі, силабофонемі) зафіксовано внутрішній стан людини, її емоції, ставлення до світу, його сприймання. Реалізація мовної звукової субстанції будь-якої мови через особливі почуття, емоційно-оцінну пам'ять, людську чутливість звукозображує мовну картину світу, елементами якої є знакові її одиниці – звуки, фонемі, морфемі, слова, речення. З огляду на це можемо стверджувати, що *предметом* фоносемантики є звукозображувальна система мови на всіх її рівнях: фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному. Системно-рівнева звукозображуваність, або фонетична мотивованість є конститутивною ознакою фоносемантики як науки.

Уже з огляду на це значення фоносемантики в системі і структурі мови складно переоцінити. Фоносемантика, витoki якої сягають до процесів породження мовлення, до фонетики та фонології, семантики, психології дає змогу по-іншому аналізувати звуковий бік мовної комунікації, функціонування звукової матерії мови на всіх її системних і структурних рівнях, а саме: вивчати мову й мовлення з позицій мовця і слухача у звуковимовленому, психологічно-семантичному, звукозображувальному взаємозв'язку.

Звуковимовлюваність характеризується акустичністю, артикуляційністю і є категорією фонетичного (фонемного) мовного рівня. При цьому варто зазначити, що в мовленнєвому потоці людина розпізнає потрібні для розуміння сказаного фонемі, або смислово усвідомлює уявлений звук. Розпізнання фонемі в потоці мовлення – процес складний, адже диференційних ознак фонемі не існує ні в артикуляції, ні в акустиці як штампів, готових для сприймання й розуміння. Відтак, звуковий потік обробляється в мозкові людини шляхом зіставлення із закладеними в ньому фонемними образами, про що у свій час уперше зазначив Бодуен де Куртене, а його теорію фонем було номіновано психологічною. Сьогодні серед лінгвістів (З.Попова, І.Стернін) простежується думка, що «реальною одиницею мовної свідомості є склад..., або силабофонема, де можуть реалізуватися відтінки інтонації – просодемі» [4], що засвідчує, на нашу думку, інтенсивніший недовільний (фонетично мотивований) зв'язок між звучанням і значенням, та ще більше доповнює сутність теорії звуко символізму, яка лежить в основі фоносемантики.

Звукозображувальність як термін фоносемантики закодовано в поняття «кольористичність», «емоційне тло», «гучність», «тембр», «простір», «час», «інтонація», «швидкість» тощо. Це створює партитурний зв'язок між явищем і звуком, на який постійно реагує вища нервова діяльність людини. Окрім цього, відприродна змістовність звуків, або першопочаткова мотивованість значення (звуконаслідувальний аспект фоносемантики) посилюється сутністю самого значення – знака (звуко символічний аспект фоносемантики), через який як зберігається зв'язок із навколишнім, із предметами, явищами, процесами,

матерією, так і «відривається» від конкретики через процеси символізації, змістове та морфологічне мотивування, що ґрунтується на перенесенні значення та є результатом з'яви нових слів та значень. Отже, об'єднання звуконаслідування і звукосимволізму у звукозображувальність – це результат першопочаткового фонетичного мотивування, яке стало першоджерелом значення слова (знака), а згодом – «каталізатором його формування» [5] (за О.Журавльовим).

Таким чином, фоносемантика системно пронизує фонетичний (фонологічний) мовний рівень (за планом вираження та уявленням звука), морфологічний (типи звучань морфологічних моделей), лексико-семантичний (за планом змісту й суміщенням планів, за семантико-звуковим паралелізмом), синтаксичний (за змістовою й смисловою енергією кожного звука).

Фоносемантичні одиниці української мови мають системний характер, їх не можна вивчати, аналізувати і розглядати ізольовано від фонетичної, фонологічної системи мови й від системи мови загалом, оскільки вони є субстанцією й інтенсіналом мовної структури і потребують подальшого ґрунтового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Скрипник Я.Н., Смоленская Т.М. Фонетика современного русского языка: учебное пособие / под ред. Я.Н. Скрипник. Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010. 152 с.
2. Гумбольдт В.О. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества: избранные труды по языкознанию. М., 1984. С.37–297.
3. Потебня А.А. Мысль и язык. Киев, 1993. 192 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Общее языкознание. Воронеж, 2004. С.98-116.
5. Журавлёв А.П. Звук и смысл: кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов. 2-е изд., испр.и доп. М., 1991. 160 с.